

Oefening in christendom

door Anti-Climacus
(Søren Kierkegaard)

Nr. I. II. III.

uitgegeven door
S. Kierkegaard

Kopenhagen
1850

vertaling
Pieter van Reenen

eindredactie en verklarende noten
Johan Taels en Karl Verstryngé

met een nawoord van
Pieter Vos

Inhoud

Oefening in christendom

Inhoudstafel	9
Nr. I, “Komt allen die vermoeid en belast zijn”	11
Nr. II, “Zalig hij die zich niet aan mij ergert”	89
Nr. III, “Vanuit de hoogheid zal hij allen tot zich trekken”	163
Nawoord van Pieter Vos	277
Bij de vertaling	301
Verklarende noten	303
Register van personen en zaken	319

Inhoudstafel

9

Nr. I

- “Komt allen die vermoeid en belast zijn, en ik zal jullie rust geven.”
Ter opwekking en verinnerlijking 11

Nr. II

- “Zalig hij die zich aan mij niet ergert.”
Een bijbelse uiteenzetting
en christelijke begripsbepaling 89

Inhoud

- Stemming 95
- Een korte samenvatting van de inhoud van deze uiteenzetting 100
- A. De mogelijkheid van de ergernis die niet is gericht tegen Christus als Christus (de Godmens), maar alleen tegen hem als een heel gewone enkele mens die collideert met een bestaande orde 103
- B. De mogelijkheid van de wezenlijke ergernis die tegen de hoogheid is gericht, dat een enkele mens spreekt of handelt alsof hij God is, van zichzelf zegt dat hij God is, die dus tegen de bepaling God in de samenvoeging Godmens is gericht 113
- C. De mogelijkheid van de wezenlijke ergernis die tegen de geringheid is gericht, dat hij die zich voor God uitgeeft, de geringe, arme, lijdende, tenslotte machteloze mens blijkt 122
- Bijlage 1 125
- Bijlage 2 125

	Gedachtebepalingen van ‘de ergernis’, dat is de wezenlijke ergernis	141
	§1. De Godmens is een ‘teken’	142
	§2. De dienstknechtgestalte is de onkenbaarheid (het incognito)	145
10	§3. De onmogelijkheid van de directe mededeling	150
	§4. De onmogelijkheid van de directe mededeling is het geheim van Christus’ lijden	154
	§5. De mogelijkheid van de ergernis is de directe mededeling weigeren	156
	§6. De directe mededeling weigeren is ‘geloof’ eisen	157
	§7. Voorwerp van geloof is de Godmens, juist omdat de Godmens mogelijkheid van de ergernis is	160

Nr. III

“Vanuit de hoogheid zal hij allen tot zich trekken.”

Christelijke verhandelingen 163

Oefening in christendom

11

door

ANTI-CLIMACUS

Nr. I

“Komt allen die vermoeid
en belast zijn,
en ik zal jullie rust geven.”¹

13

Ter opwekking en verinnerlijking

door

ANTI-CLIMACUS

“procul o procul
este profani”
[weg, weg,
jullie onreinen]²

Voorwoord van de uitgever

15

In dit boek, dat in het jaar 1848 geschreven is, is de eis gesteld aan het christen zijn door het pseudoniem tot de hoogste idealiteit opgeschroefd.

Maar gezegd, uiteengezet, gehoord dient de eis immers te worden. Christelijk mag niet op de eis worden afgedongen en mag hij niet verzwegen worden – in plaats van eigen tekorten te erkennen en toe te geven.

Gehoord dient de eis te worden, en ik versta het gezegde als alleen tot mij gezegd – moge ik leren niet alleen mijn toevlucht tot de ‘genade’ te nemen, maar mijn toevlucht ertoe te nemen om het gebruik dat ik van de ‘genade’ maak.

S.K.

Aanroep³

17

Wel is het achttien eeuwen geleden dat Jezus Christus hier op aarde is rondgegaan, maar toch is het geen gebeurtenis als andere gebeurtenissen, die eerst als verleden overgaan in geschiedenis en dan als verst verleden overgaan in vergetelheid. Neen, zijn aanwezigheid hier op aarde wordt nimmer iets van het verleden, zinkt dus ook niet steeds verder in het verleden – als er tenminste geloof op aarde gevonden wordt.⁴ Want anders, ja dan is het op hetzelfde ogenblik lang geleden dat hij geleefd heeft. Zolang er daarentegen een gelovige is moet hij om dat te zijn geworden ook net zo gelijktijdig zijn geweest met zijn aanwezigheid, en als gelovige net zo gelijktijdig zijn als die tijdgenoten. Deze gelijktijdigheid is voorwaarde voor het geloof, en nader bepaald is ze het geloof. Heer Jezus Christus, mogen ook wij dan zo gelijktijdig met u worden, u zien in uw ware gestalte, omgeven door de werkelijkheid zoals u hier op aarde bent rondgegaan, niet in de gestalte waartoe u bent misvormd door een lege en nietszeggende, of een gedachteloos-dweperige, of een historisch-praatzieke⁴ gedachte-nis, daar ze die van de vernedering niet is waarin de gelovige u ziet, en onmogelijk die van de heerlijkheid kan zijn waarin nog niemand u gezien heeft. Mogen we u zien als wat u bent en was en wezen zult tot uw wederkomst in heerlijkheid, als teken van de ergernis en voorwerp van geloof, de geringe mens, maar redder en verlosser van de mensheid, die uit liefde op aarde is gekomen⁵ om de verlorenen te zoeken⁶, om te lijden en te sterven, en die toch bezorgd – ach, bij elke schrede hier op aarde, bij elke keer dat u de verdwaalde riep, bij elke keer | dat u uw hand uitstreckte om tekenen en wonderen te verrichten, en bij elke keer dat u zonder een hand te roeren weerloos

18

de tegenstand van de mensen verdroeg – telkens opnieuw hebt moeten herhalen: “Zalig hij die zich aan mij niet ergert.”⁷ Mogen we u zo zien, en dat we ons dan niet aan u ergeren!

Nawoord bij *Oefening in christendom*

Pieter Vos

Oefening in christendom is een boek over ergernis en het is een boek dat ergernis opwekt. In die zin is het op en top een boek van de meester van de ironie, van de maieuticus Søren Kierkegaard. Op naam gesteld van het pseudoniem Anti-Climacus betreft het een fraai staaltje van indirecte mededelingskunst, al verschilt het in stijl en inhoud nadrukkelijk van de eerdere pseudonieme werken. Het snijdt een thema aan dat tot nu toe in Kierkegaards oeuvre meestal slechts zijdelings belicht werd: de schrijvende tegenstelling tussen het oorspronkelijke christendom en de verwording ervan in de 'huidige christenheid'.¹ Niet langer worden in detail de mogelijkheden van de ethisch-religieuze existentie verkend. Het boek beperkt zich niet tot een ethiek van de christelijke liefde of een 'psychologie' van de enkeling voor God, maar brengt de strenge eisen van het christelijke leven in stelling. Daarmee biedt het de eerste munitie voor een conflict met de gevestigde kerkelijkheid, dat uiteindelijk zal uitbarsten in Kierkegaards openlijke aanval op de kerk in zijn laatste levensjaar.

1 Onder 'christendom' (*Christendom*) verstaat Kierkegaard het authentieke nieuwtestamentische geloof zoals dat gestalte krijgt in de navolging. Hij onderscheidt dat nadrukkelijk van 'christenheid' (*Christenbed*) dat staat voor wat het christendom in de loop van de eeuwen geworden is: een gevestigde orde van kerk en staat in een gechristianiseerde cultuur. NB: de gebruikelijke Engelse vertaling van beide termen, respectievelijk *christianity* en *christendom*, kan verwarrend zijn.

Met *Oefening in christendom* legde Kierkegaard de basis voor een onomwonden kritiek op de kerkelijkheid en ‘de bestaande orde’, terwijl hij een dergelijke kritiek tot dan toe had vermeden. In *Afsluitend onwetenschappelijk naschrift* werd de religieuze existentie nog beschouwd als een zaak van ‘verborgen innerlijkheid’², zonder dat daaraan uitwendig gestalte hoefde te worden gegeven in een bepaalde levensvorm. Met zijn nadruk op de radicale navolging van Christus kan *Oefening in christendom* enerzijds gezien worden als een oorlogsverklaring aan het huwelijk tussen religie en cultuur, anderzijds als een liefdevolle correctie en dringende waarschuwing.³

Het boek heeft in de loop van de tijd de nodige aandacht gekregen. Ontving het tijdens Kierkegaards leven nog amper serieuze bespreking, na zijn dood werd het gelezen als een essentieel deel van zijn oeuvre. Zo vormde het een belangrijke inspiratiebron voor de dialectische theologie en aanverwante theologen in de eerste helft van de twintigste eeuw. In het bijzonder Karl Barths *Römerbrief*⁴,

-
- 2 Zie bijv. SKS 7, 430-431. Voor verwijzingen naar werken van Kierkegaard, andere dan *Oefening in christendom*, verwijs ik zowel naar een recente Nederlandse vertaling (indien beschikbaar), als naar de meest recente Deense uitgave (SKS) of, indien het betreffende fragment daarin nog niet is opgenomen, naar de eerste Deense uitgave (SV1; *Samlede Vaerker*, udg. af A.B. Drachmann, J. Heiberg, H.O. Lange, Gyldendal, København 1901-1906). Wat de dagboekfragmenten betreft, verwijs ik naar de meest recente Deense uitgave (SKS) of, indien het betreffende fragment daarin nog niet is opgenomen, naar de laatste editie van de *Papirer* (*Papirer* udg. af P.A. Heiberg, V. Kuhr, E. Torsting, Gyldendal, København 1968² e.v. (1909-1948)). De vertalingen waarvoor geen Nederlandse vertaling voorhanden is, zijn van mijn hand (PV).
- 3 Zie voor deze typering Bruce Kirmmse, *Kierkegaard in Golden Age Denmark*, Indiana University Press, Bloomington 1990, p. 379.
- 4 Karl Barth werd vooral door de late Kierkegaard geïnspireerd. Barth citeert uit *Oefening in christendom* onder meer de idee van de “oneindige kwalitatieve afstand” tussen God en mens, de betekenis van de ergernis en de onkenbaarheid van Christus’ goddelijkheid door zijn verschijning als incognito, strijdig met iedere directe kenbaarheid (zie o.a. citaten uit

Emil Brunners *Offenbarung und Vernunft*⁵ en Dietrich Bonhoeffers *Nachfolge*⁶ bevatten expliciete en impliciete verwijzingen naar *Oefening in christendom*. Ook de joods-Franse filosoof Emmanuel Levinas reageert in zijn kritische essay over Kierkegaard klaarblijkelijk op ideeën uit het boek wanneer hij het idee van geloof als “vervolgde waarheid” tegenover een “triumferende waarheid” prijst als Kierkegaards belangrijkste en meest vernieuwende gedachte.⁷ Ondanks de

Oefening, pp. 45vv, 153, 157 / SKS 12, 132; 133; 139 en 143 in Karl Barth, *Der Römerbrief*, München 1923², pp. XIV, 14, 73, 262).

- 5 Emil Brunner, *Offenbarung und Vernunft. Die Lehre von der christlichen Glaubenserkenntnis*, Zwingli-Verlag, Zürich 1941, pp. 167, 178 en 181v, waar *Oefening in christendom* aangehaald wordt naar aanleiding van begrippen als gelijktijdigheid, ergernis en het incognito van God als dienstknecht. Anders dan Barth, die bij Kierkegaard een kritiek herkende op een religieuze basis in de mens als aanknopingspunt voor Gods openbaring, las Brunner de christelijke werken van Anti-Climacus juist in het kader van Climacus' onderscheid tussen algemeen-immanente en paradoxaal-transcendente religiositeit. Zie Brunner, a.w., p. 231, 252v, 363, 372, 394 en 421. Zie daarover ook Michael Theunissen & Wilfred Greve (Hrsg.), *Materialien zur Philosophie Søren Kierkegaards*, Suhrkamp, Frankfurt 1979, pp. 57-60.
- 6 Het is aannemelijk dat Bonhoeffer de uitdrukking ‘goedkope genade’, waartegen hij zich in zijn boek verzette, onder andere aan Kierkegaard heeft ontleend. In zijn *Nachfolge* vinden we geen directe verwijzingen naar *Oefening in christendom*. Wel is duidelijk dat Bonhoeffers denken over navolging, kostbare genade en de genadetheologie van Luther sterk beïnvloed is door diverse dagboekantekeningen uit de tijd van en na *Oefening in christendom*. Bonhoeffer had een aantal aantekeningen tot zijn beschikking in de bundel: Søren Kierkegaard, *Der Einzelne und die Kirche. Über Luther und den Protestantismus*, Übersetzung und Vorwort W. Küttemeyer, Kurt Wolff Verlag, Berlin 1934. Zie de annotaties in Dietrich Bonhoeffer, *Nachfolge (Dietrich Bonhoeffer Werke 4)*, Kaiser Verlag, Gütersloh 2002, pp. 23, 35, 40, 47, 50, 60, 87, 92, 140, 303.
- 7 Zie bijv. Emmanuel Levinas, *Noms propres*, Fata Morgana, Montpellier 1976, p. 114 (vertaling PV): “Er is bij Kierkegaard geen tegenstelling tussen geloof en weten [...], maar tussen een triumferende waarheid en een vervolgde waarheid. De vervolgde waarheid is niet slechts een waarheid die